

Knjige koje mijenjaju svijet nabolje

Svježina misli kojima se **Hannah Arendt bavi u 'Ljudima u mračnim vremenima'** tolika je da njihovo vrijeme ne prolazi. Bila je uvjerenja da i u najmračnijim vremenima imamo pravo očekivati svjetlost

Opomena za 21. stoljeće: mrak postoji i dugo prije nego što katastrofe postanu očite

Piše Nataša Vlašić Smrekar

U

siječnju 1968. godine jedna od najvećih filozofkinja 20. stoljeća Hannah Arendt zapisala je u predgovoru svoje knjige "Ljudi u mračnim vremenima" sljedeću rečenicu: "Mračna vremena... kao takva nisu identična čudovitnostima ovog stoljeća koja su doista nešto grozno novo. Mračna vremena... ne samo što nisu nova, ona nisu rijetkost u povijesti..." Govoreći o "čudovitnostima ovog stoljeća", Arendt – rođena 1906. u židovskoj obitelji u Njemačkoj – govorila je o nacizmu, fašizmu, holokaustu, staljinizmu... ali ne zato da bi inzistirala na tim strahovitim očitovanjima zla, nego zato da bi upozorila kako je i dugo prije nego što je katastrofa postala očita postao mrak. Bio je to mrak koji je vrlo uspješno skrivaovao govor establišmenta, koji je istinu gurao pod tepih. Bila je to kamuflaža koju je stvorio sustav, "dvosmislen govor gotovo svih službenih predstavnika koji su...

objašnjnjima ušutkivali neugodne činjenice i opravdane brige". U tom pritajenom mraku, sjeni što je dvostrajan govor vlasti baca na javni prostor, izobličavajući i prikrivajući stvarne dogadaje ma koliko zločudni bili, Arendt je vidjela najveću opasnost. I zato je i danas aktualna i zato će uvijek biti aktualna jer tu vrstu zlokobne sjene vlastodršci i moćnici raznih fela bacaju na neupućeno građanstvo u raznim vremenima. Modernim rječnikom rečeno, ono na što nas Arendt upozorava jest "novo normalno" iz njezinih mračnih vremena, "novo normalno" u kojem je bilo moguće da liječnici, ne trepnuvši okom, trijažiraju djecu u dimnjake Auschwitza.

Podrijetlo – političko pitanje
Arendt je ipak bila uvjerenja da i u najmračnijim vremenima imamo pravo očekivati neku svjetlost. A taj mrak povremeno rasvetljavaju neki muškarci i žene koji donose svjetlost ne samo svojim djelima i teorijama nego ponajprije svojim životima. Oni su pisici, pjesnici, filozofi, politički misionici, teolog i papa, ukupno njih deset, sve njezini suvremenici, osim G. E. Lessinga, neki i prijatelji, najčešće iz kulturnog kruga židovsko-njemačkih intelektualaca kojemu je i sama pripadala. Uz već spomenutog Lessinga, oni su Rosa Luxemburg, Karl Jaspers, Hermann Broch, Walter Benjamin, Isak Dinesen, Bertolt Brecht, Waldemar Gurian, Randall Jarrell i Angelo Giuseppe Roncalli, odnosno papa Ivan XXIII. Arendt priznaje da bi oni vjerojatno pro-

testirali da znaju da su skupljeni u istoj knjizi jer su imali različite stavove i područja interesa i pripadali različitim naraštajima, ali svrstala ih je pod isti naslov jer su pripadnici, kako kaže, istog doba političkih propasti i moralnih katastrofa prve polovice 20. stoljeća. Jedinstvenu dubinu i čar njezinim esejima daje način na koji spaja javni angažman svojih junaka i njihova djela s njihovim ljudskim osobinama, stvaralaštvo s vrlinama i manama. Iako je prije svega bila politička teoretičarka, koja je 1940. izbjegla u Ameriku iz Pariza gdje je bila od 1933. godine, dubina, snaga, preciznost i toplina kojom crta karaktere ljudi o kojima piše odaju je i kao vrsnog psihologa.

Walter Benjamin tako u njezinu eseju nije samo književni kritičar i eseijist i strastveni kolecionar knjiga i još strastveniji skupljач citata, dakle svega autentičnog i samim time anarhičnog i destruktivnog, nego i čovjek kojeg je pratio peh od najranijeg djetinjstva sve do samoubojstva 1940. na francusko-španjolskoj granici, samo dan prije nego što se mogao spasiti bijegom preko Atlantika, i slavan tek nakon smrti, dakle neprofitabilan i nekomercijalan. Njezin urednik Waldemar Gurian nije samo pisac i publicist, pokatoličeni Židov kojeg je odredilo rusko podrijetlo i ruski duh, čovjek s mnogo prijatelja, podjednako ogromnog pamćenja kao i apetita, nego i ljudina, hrabar čovjek koji se "nikada nije prilagodio i nikad nije bježao" solidarizirajući se s progonjenima od 1933., kad je nakon dolaska nacista na

vlast podrijetlo postalo političko pitanje.

Rosa Luxemburg za Arendt nije bila samo revolucionarka koja je vjerovala u društvo jednakih, krvoločna "Crvena Rosa", kako su je zvali, nego i temperamentna žena koja je cijenila Lenjina jer je bio muškarac od akcije kao i njezin muž i ljubavnik Leo Jogiches, koji je znao pokrenuti ljudi i bez kojeg ne bi bilo Spartakusbunda. Premda nije dijelila njezine političke stavove, Arendt priznaje Rosi Luxemburg da je bila nezasluženo marginalizirana čak i u komunističkom pokretu, da je bila "toliko neortodoxna marksistička da je pitanje je li uopće bila marksistica" te da je došla do

Bio je to mrak koji je vrlo uspješno skrivaovao govor establišmenta, koji je istinu gurao pod tepih. Kamuflaža koju je stvorio sustav da ušutka opravdane brige

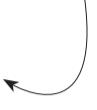

važnog teorijskog otkrića o prvoibitnoj akumulaciji kapitala, čiju pravu težinu otkriva tek kapitalizam 21. stoljeća. Prvoibitna akumulacija kapitala, pisala je Luxemburg, nije jedinstven događaj, nego čin eksproprijacije koji buržoazija stalno ponavlja uvlačeći u taj proces pretkapitalističke zemlje, hraneći se svime izvan kapitalizma sve do konačne propasti. "Istinski veličanstveno, fascinantno dostignuće sve od Marxove smrti", napisao je svojedobno o knjizi Rose Luxemburg "Akumulacija kapitala" njemački publicist i povjesničar Franz Mehring. Stotinu godina od njezine smrti, u vrijeme dramatičnih klimatskih promjena, iscrpljenih resursa i istrijebljenih vrsta, kad je grabežljivom kapitalističkom mašinerijom pregažen već cijeli planet, ne morate biti ni povjesničar ni ekonomist da procijenite koliko je teorija "Crvene Rose" bila točna, a Hannah Arendt dala joj je za pravo davno prije svih naftnih i koronakrizi. Bila je "Crvena Rosa" u pravu u još jednoj povjesno važnoj stvari, kad se više bojala izobličene nego neuspjele revolucije.

Propitujući svijet židovskih intelektualaca i židovske srednje klase 20-ih i 30-ih, autorica ne dopušta ni pojednostavljanje okolnosti ni poseban tretman toj specifičnoj zajednici. Arendt je prava autorica za one koji žele znati što se uistinu događalo sa židovskim intelektualcima u vrijeme kad se mrak antisemitizma spremao progutati ih, jer je pripadala istom kulturnom krugu, što joj je omogućavalo uvid i razu-

Hannah Arendt
rođena 1906. u židovskoj
obitelji u Njemačkoj – govorila
je o nacizmu, fašizmu,
holokaustu, staljinizmu...

mijevanje kakav je teško mogao imati itko izvan njega. S Waltherom Benjaminom dijelila je stav o pogubnosti samozavaravanja židovske srednje klase kad se radilo o antisemitizmu, o poricanju stvarnosti i "izoliranju od zbilje". Isto je mišljenje dijelio i nešto stariji Kafka, začetnik i vjerojatno najbolji pisac njemačke moderne, koji je "pripadao židovskoj manjini unutar njemačke manjine unutar češke manjine unutar heterogenog Austro-Ugarskog Carstva", kako je o njemu napisao američko-izraelski pisac Benjamin Bialint u sjajnoj knjizi "Posljednji Kafkin proces". Kafku je posebno iritiralo nadmeno odvajanje židovske buržoazije od židovskog naroda, pogotovo naroda istočne Europe. "Borili su se protiv židovskog društva jer im nije dopušталo da žive u svijetu kakav je bio, bez iluzija – dakle da primjerice budu pripremljeni za ubojstvo Walthera Rathenaua", piše Arendt o ovoj generaciji židovskih književnika koji su, za razliku od svojih očeva, znali ne samo što im se spremi, nego i koliko je bitno reagirati na zločudnost vlasti i ne dopustiti zatvaranje u kulturni geto. Samo je naizgled digresija kad autorka zamjećuje kako vjerojatno "nikad ne bismo čuli za Edipov kompleks da je Freud živio i provodio svoja istraživanja u nekoj drugoj zemlji i na nekom drugom jeziku".

Krv i strava

U analizi židovskog pitanja autorica polazi od članka Moritza Goldsteina objavljenog 1912. u časopisu Kunstwart, koji je tada izazvao veliko zanimanje, pa preko Benjaminovih i Kafkinih uvida ide puno dalje. Židovsko pitanje za tu generaciju bilo je nerješivo ne zato što su pisali njemački, ili zato što su bili u Europi, ili zato što se nisu htjeli vratiti judaizmu ili zato što su bili previše asimilirani, već zato što su sve tradicije i kulture postale jednako upitne, smatra Arendt navodeći kako su oni s najjasnjim uvidom na povijest gledali kao na "polje ruševina", dovodeći cijelu zapadnu civilizaciju u pitanje. Nitko to nije izrazio jasnije od Benjamina u njegovim "Tezama o filozofiji povijesti" i pismu iz Pariza 1935., piše autorica podsjećajući na njegov proročanski citat o planetu kojem se mora željeti da jednog dana doživi civilizaciju koja je odbacila krv i stravu... "A ako to ne učinimo, planet će nas konačno kazniti, nas nepromišljene s dobrim željama, poklanjajući nam posljednji sud."

U tom pritajenom mraku, sjeni što je dvosmislen govor vlasti bacu na javni prostor, izobiljavajući i prikrivajući stvarne događaje ma koliko zločudni bili, Arendt je vidjela najveću opasnost. I zato je i danas aktualna

Biografijom Bertolta Brechta Arendt otvara staru temu odgovornosti umjetnika: može li se pjesniku oprostiti ono što običnom smrtniku ne bismo nikad? Može li se Brechtu koji je napisao genijalne kazališne komade, koji je razumio ne samo patnje siromašnih nego i mрак koji ih okružuje, oprostiti šutnja i slavljenje koljača Staljina? Možda pripadate generaciji koja je za lektiru čitala njegovu "Majku Courage" ili "Kavkaski krug kredom", kad je on bio "službeni pisac", ili generaciji koja je jedva čula za njega, u oba slučaja možda niste pobliže upoznati s biografijom ovog velikog njemačkog književnika. Arendt problematizira njegov politički angažman istražujući kako je uopće moguće da nije izgubio svoj pjesnički dar još tamo od 1929. kad je Staljin najavio likvidaciju partijske oporbe, a "Brecht je osjećao da je Partiji baš u tom trenutku potrebno ubijanje vlastitih drugova". Umjetnost ipak nije izdržala: premda je u egzilu u Danskoj, kamo je izbjegao iz nacističke Njemačke, napisao sjajne drame poput "Dobre žene iz Sećuana", njegovo pjesništvo nije izdržalo test poražavajuće komunističke stvarnosti u poslijeratnom istočnom Berlinu.

I

stom metodom izlučivanja estetske i etičke biti u prožimanju osobe i umjetnosti Arendt je napisala esej o Isak Dinesen, zapravo barunici Karen Blixen, danskoj spisateljici koja je izabrala pseudonim Isak jer je smatrala da ženi ne pristaje biti javna osoba, a lako ćete prepoznati kao autoricu autobiografskog romana "Moja Afrika" prema kojemu je kasnije snimljen istoimeni slavni film s Meryl Streep u glavnoj ulozi; i esej o papi Ivanu XXIII. koji otvara provokativnim pitanjem: kako se dogodilo da pravi kršćanin sjedne na stolicu svetog Petra; i esej o Karlu Jaspersu, "građaninu svijeta", filozofu čija je središnja ideja komunikacija bez graniča, kojim autorica otvara danas iznimno aktualna pitanja vezana uz komunikaciju, javni prostor, razvoj tehnologije i globalizaciju. Svježina misli, teza i vizija kojima se Hannah Arendt bavi u "Ljudima u mračnim vremenima" – objavljenima u izdanju Tim pressa nakon što je ista izdavačka kuća lani tiskala pisma koja je ona razmjenjivala s Martinom Heideggerom – tolika je da njihovo vrijeme ne prolazi. Nadajmo se samo kako to ne znači da o mračnim vremenima ništa nismo naučili iz života njezinih lučonoša.

•

Knjiga na stolu

Denis Derk

Nastavak 'Sluškinjine priče' u kojem Tetke ruše uznemirujuću i mitsku diktaturu Gilead

Kada je slavna kanadska autorica Margaret Atwood 1985. godine objavila roman "Sluškinjina priča" svi su govorili o distopijskom štivu. A onda je odjednom u 21. stoljeću distopija postala bliža ili daljnja realnost, i to čak u zemljama tzv. zapadne demokracije. Društvo u kojem je žena svedena na svoje reproduktivne dužnosti postalo je agenda pod kojom se u političkoj borbi bore sve masovniji pokreti. Neki politički procesi u moćnim zemljama počeli su zloupotrebljavati slobode i prava jednog dijela stanovništva nauštrb onih drugih. Pojave iz nultog distopijskog romana Margaret Atwood počele su se događati u istim oblicima i gotovo na istom prostoru koji je u svojoj maštizmašta kreativna i provokativna, ali očito i intuitivna kanadska autorica. Mitski i uznemirujući Gilead kao da je oživio, zajedno sa svojom bolesnom i duboko nepravednom praksom u kojoj je radanje djece muškarima ultimativno dostignuće. Stoga ne čudi da je televizijska serija temeljena na "Sluškinjinoj priči" postigla enorman uspjeh i da je roman Margaret Atwood postao zastava kojom su mahali brojni aktivisti posljednjih pet-šest godina. Ne čudi ni odluka autorice da konačno napiše i 2019. godine i objavi nastavak svoje uspješnice, roman "Svjedočanstva" u kojem smo dobili svojevrsni, uvjetno rečeno epilog događanja u Republici Gilead.

Roman je u Hrvatskoj prilično brzo objavio Lumen u prijevodu Ane Josić, a svakako treba istaknuti i da je roman lani dobio doista prestižnu nagradu Booker koju je Margaret Atwood morala podijeliti s Bernardine Evaristo. Naravno, u nastavku romana Atwood nije moralna postavljati priču koja je već bila postavljena. Ali obogatila ju je novom dimenzijom pišući roman ne toliko o sustavu koji tlači žene, nego o diktatura uopće, ali i načinima na koji diktature skončavaju. Pri tome se poslužila i tehnikom kojom se pišu kriminalistički romani. Tako čitatelj prati priču s nekoliko obrata u kojoj se sumorni Gilead ruši baš uz pomoć onih najpravovjernijih koji u dubini svog srca nikada nisu odustali od osvete. Diktatura koja

'Svjedočanstva',
Margaret Atwood,
Lumen, s engleskoga prevela Ana Josić, uredila Miroslava Vučić, cijena 149 kuna

muškarcima daje velika prava, a u kojoj ni žene nisu bez svojih aduta, pada na običnim, rekli bismo svakodnevnim ljudskim osobinama, na zavisti, oholosti, seksualnim deliktima, na ljubomori i prekomernim strastima, na onoj vječnoj borbi između dobra i zla, svjetla i tame, uspjeha ili neuspjeha. Kao i svaka diktatura, i Gilead ima debele pukotine. Moćne žene nazvane Tetke u svojim bilježnicama i sjećanjima pažljivo notiraju svaku grešku i svaki grijeh muških zapovjednika i branitelja "revolucije" koju su svojedobno srušili krhknu američku demokraciju. A i među Tetkama postoji svojevrerna Nadtetka koja se zove Lydia, a koja također ima svoju povijest, bolnu i ponizavajuću. I ona je jedva preživjela gileadsku revoluciju. I ona je odustala od svojih idea i moralnih obzira koje je imala kao ugledna sutkinja. I ona je morala pognuti glavu i biti neiskrena, da bi preživjela, da bi zapamtila i da bi se onda osvetila. Stoga stvara pravila da bi ih zdušno kršila uz pomoć mlađih i nepokornih te nepokorenih ženskih snaga koje ne poštuju staro jer su rođene u novom vremenu i jer žele saznati tko su im pravi, biološki roditelji. Tetka Lydia nije bila među rođaćnicima pokreta koji je doveo do Gileada, ali su je inteligencija i iskustvo doveli do visokog položaja za koji se mora boriti svakog dana uz pomoć svih mogućih, pa i tehnoloških pomagala. U toj borbi nalazi saveznike jer zna sve o svima pa može trgovati informacijama. A najvažnije su informacije o ljudskoj intimi koju nijedan sustav ne bi smio zanemariti niti podcijeniti. Porijeklo svakog pojedinca važno je i konstitutivno, poručuje nam Margaret Atwood. Ono je ustav po kojemu bi trebalo graditi pravedno ili pravednije ljudsko društvo. Roditelji, braća i sestre i na kraju krajeva obitelj oblici su ljudskog postojanja koji bi trebali biti važniji od društvenih normi koje tako lako mogu biti zlouprijebljene uz pomoć sile i ideologije, medija i lažnih proroka. Ljudi su, znači, iznad zakona. Pojedinci iznad proklamacija, vjerskih zabrana, ideoloških parola, državnih tortura, društvenih normi i rituala. Središnja je to poruka ovog, u neku ruku čak i optimističnog romana.